

КИЇВСЬКА РУСЬ

Вступ

Понад одинадцять століть тому східні слов'яни створили свою першу державу. Літописи та інші пам'ятки давньоруської літератури називають її Руссю, або Руською землею, вчені-історики – Київською, або Давньою Руссю. Вона належала до найбільших, найкультурніших, найрозвиненіших економічно й політично держав середньовіччя. На величезному обширі від Чорного до Білого морів, від Карпатських гір до Волги жили русичі. Вони вирощували хліб і розводили худобу, мали розвинені ремесла й промисли, а руські купці були відомі на торгах Багдада і Константинополя, Кракова й Буди Великого Бултара й Ітилю. Могутньою, високорозвинутою й цілісною була матеріальна й духовна культура Київської Русі. Її народ зводив величні кам'яні храми й ошатні дерев'яні житла, створював могутні фортифікаційні споруди своїх великих і малих міст, будував на тисячі верст захисні вали проти кочовиків... На весь світ славилися вироби давньоруських майстрів. У Києві, а далі в Новгороді та інших містах Русі склалися літописи, в яких описувалось славне минуле й аналізувалося сучасне життя. Давньоруський народ творив свою усну історію у вигляді переказів і легенд, дружинних пісень і билин, інших фольклорних пам'яток. Київська Русь багато важила в політичному житті Європи і Близького Сходу. З нею змушені були рахуватися візантійські імператори й хозарські хагани. Протягом пів тисячоліття Давньоруська держава затуляла собою європейський світ і Візантію від кочовиків. Київська Русь зробила величезний внесок до світової історії IX-XIII ст., тому інтерес до неї не вщухає серед учених сучасного світу.

Джерелами відтворення історії Київської Русі є писемні й речові (археологічні) пам'ятки. Головними писемними джерелами є літописи: “Повість временних літ”, Київський, Галицько-Волинський, Новгородські, Суздальський, Московський, Никонівський та ін. Чимало цінного додають і інші писемні пам'ятки – кодекси й записи норм права, князівські земельні грамоти, тощо.

Виникнення, становлення і розквіт Київської Русі. Об'єднання земель і племен східних слов'ян.

Отже, слово “Русь” виникло не як етнонім, а як політична назва державного об'єднання, яке спочатку об'єднувало лише полян, древлян, дереговичів та чернігівську частину сіверян. В останній чверті IX ст. влада київських князів поширюється на полочан і смоленських кривичів.

Вирішальний крок на шляху до східнослов'янської державності було зроблено наприкінці IX ст. Близько 882р. новгородський князь **Олег** з дружиною спустився Дніпром, взяв Смоленськ, Любеч, потім хитрістю захопив Київ, убив київських князів Аскольда і Діра й проголосив Київ столицею своєї держави: “Хай буде Київ матір'ю градам руським”. З того часу надходять систематичні відомості про розвиток державності на Русі.

Князювання Олега в Києві (882-912) почалося згідно зі свідченням “Повісті временних літ” зі створення опорних пунктів центральної влади у племінних княжіннях міст, зі встановлення попервах приблизного порядку стягання данини на підвладних князеві землях. Нестор розповідає про поступове поширення влади Києва на землі незалежних раніше племінних княжінь. Були приєднані землі ільменських словен та псковських кривичів. Землі інкорпорованих до держави князівств одразу ж обкладалися даниною, на них поширювалися системи судочинства й адміністрації. Так утворювалася державна територія Давньої Русі.

Наполеглива діяльність Олега щодо створення держави дала добрі наслідки: в останні роки його правління у Києві владі князя підкорялися поляни, ільменські словени, сіверяни, кривичі, радимичі, древляни, уличі, можливо, дуліби й хорвати, а також неслов'янські племінні об'єднання – чудь і меря.

В часи князювання Олега поживався економічний розвиток суспільства. Розбудовувався столий град Київ. Давньоруська держава часів Олега залишалася все ж таки не досить консолідованою. Влада київського князя в землях племінних княжінь була ще слабкою, часом формальною, а системи управління, стягання данини й судочинства – примітивними й діяли час від часу, коли наїжджали княжі дружинники з Києва. Та країна була, як на свій час, економічно розвинутою й мала велику військову потугу, про що свідчить сама можливість здійснення переможного воєнного походу Русі на Візантію у 907р. Письмові угоди Києва з Константинополем 907 та 911 років стали першими політичними актами молоді держави.

Розвиток державності Русі в першій половині X ст.

Протягом першої половини X ст. київські князі наполегливо й послідовно згуртовували у спільній державі племінні княжіння східних слов'ян. Справу Олега, за свідченням “Повісті временних літ”, 912р. продовжив його наступник **Ігор**. Він знову приєднав до держави княжіння уличів і древлян, що відпали було після звістки про кончину Олега.

На 40 рр. X ст. припав новий спалах воєнної активності давньоруської панівної верхівки. Київський князь поширив свою владу на східний Крим і Тамань. Ігор вчинив два великих походи на Візантію, що мали на меті як захист південних рубежів, так і забезпечення вигод для руських торгових людей у Константинополі та інших грецьких містах.

Великі й малі війни приносили славу й багатство князям і старшим дружинникам. Водночас вони відривали від мирної праці багато народу, у війнах гинули тисячі людей, що послаблювало економіку держави. Головним же джерелом постачання війська зброєю, харчами, кіньми залишалося стягання данини, яку князі прагнули увесь час збільшувати. Особливо жорстоким було збирання полюддя, що в X ст. йшло безпосередньо на утримання військової дружини. Саме під впливом своїх дружинників князь Ігор, зібравши один раз полюддя в землі древлян, повернувся туди, щоб стягнути його вдруге, за що був забитий повсталими 944р. Зі смертю Ігоря закінчився перший етап у розвитку державності на Русі.

Єдиний відомий з літопису син Ігоря – Святослав був ще хлопчиком, і на князівський престол сіла його дружина **Ольга**. Вона жорстоко придушила повстання древлян навесні 945р., штурмом здобувши їх головне місто Іскоростень, забивши древлянських князів і багато воїнів. Водночас княгиня, певно, зрозуміла, що настав час встановити розмір данини, насамперед полюддя, із залежного населення, що вона й зробила. Ольгою також були влаштовані опорні пункти центральної влади на місцях, адміністративна ж і судова системи поширені на всі підвладні Києву землі племінних княжінь.

В часи Ольги розбудовувався, прикрашався і зміцнювався столий град Русі. З князюванням Ольги можна пов'язувати настання другого етапу в розвитку давньоруської державності. Він ознаменувався візитом Ольги до Константинополя близько 946р. Уперше в історії глава Давньоруської держави ішов до Візантії на чолі мирного посольства. Результатом цього візиту було охрещення Ольги та укладення союзної русько-візантійської угоди.

Розвиток Давньоруської держави за часів князювання Святослава.

Недовге князювання у Києві сина Ольги **Святослава** (964-972) сповнене майже безперервними походами і битвами. Під час князювання Святослава Давньоруська держава була розширена й зміцнена. Він повернув до складу Київської Русі племінне княжіння в'ятичів, що потрапило під владу хозарів. Для цього йому довелося здійснити похід у межиріччя Оки і Волги.

По тому, 968р., Святослав задав поразки Хозарському каганатові. Далі Святослав втрутився у війну між Візантією й Болгарією. Того ж таки 968 р. печеніги раптово напали на Київ. Вчасно попереджений гінцем Святослав спішно повернувся до столяного града й відігнав печенігів. Безперервно воюючи п'ять довгих років, він дещо занедбав державні справи.

Однак було б однобічно й неправильно розглядати Святослава виключно як завойовника. Святослав провів адміністративну реформу, перед тим як вирушити в другий і останній похід до Болгарії. Старшого сина Ярополка він посадив своїм намісником у Києві, молодшого Олега – в Овручі, а позашлюбного сина - Володимира він послав правити від свого імені до Новгороду. Цей захід поклав початок державній реформі, в результаті якої вся давньоруська держава опинилася під владою однієї князівської династії.

Другий похід Святослава на Болгарію не мав успіху. Повертаючись до Києва Святослав загинув в бою з печенігами.

Між його синами розпочалася боротьба за владу. Олег і Володимир не бажали визнавати брата верховним князем. У свою чергу Ярополк вирішив приборкати братів і стати єдиновладним володарем Русі. З цією метою він у 977р. вирушив з військом на Овруч. Олег програв йому битву і загинув. Володимир не став чекати поки Ярополк нападе на нього. Він набрав військо із варягів і в 978 рушив на Київ. У короткій війні між братами Ярополк загинув, і 11 червня того року, за свідченням автора середини XI ст. Іакова Мніха, Володимир вокняжився в Києві.

Хрещення Русі.

“Вибір віри”, зроблений 988 року князем **Володимиром** Святославовичем, не здається випадковим. До візантійської орбіти молоду Руську державу підштовхувало і традиційне тяжіння, і економічно-торгові інтереси, здавна поєднані шляхом із варяг у греки, і загальнополітичні розрахунки.

Охрещення Володимира та його одруження на сестрі візантійського імператора ввело київських володарів до християнської сім'ї європейських правителів. Навесні 990р. князь з молодю дружиною повернувся до Києва й заходився насаджувати християнство. Руські люди неохоче відмовлялися від віри батьків і дідів. Тому християнізація Русі розтяглася на кілька століть. Але вирішальний крок на тому шляху було зроблено.

Запровадження християнства на Русі мало позитивні наслідки. Воно зміцнило авторитет і владу князя, сприяло розбудові держави. Значний поштовх дала нова ідеологія піднесенню давньоруської культури. Лише з часу “хрещення Русі” у ній поширилися писемність і книжність. В Києві, а далі повсюдно на Русі почали влаштовувати школи й книгописні майстерні, і незабаром східнослов'янська країна стала однією з найкультурніших у середньовічній Європі. Запровадження християнського віровчення зробило можливими рівноправні й плідні взаємовідносини між нею та Візантією, Германією й іншими державами.

В часи князювання Володимира Святославича завершується другий етап у складанні державності на Русі. Третій, заключний, етап припадає на роки правління в Києві його сина Ярослава (1019-1054).

Завершення формування держави за Ярослава Мудрого.

Після смерті Володимира, між його синами Ярославом, Борисом, Глібом, Святославом і Мстиславом, а також пасербом Святополком розгорілася кривава боротьба за київський престол. У ній загинули Борис, Гліб і Святослав. А Ярослав 1015р. вокняжився в Києві. Під час першого князювання (1015-1018) йому довелося відбивати напад на Київ численного війська степовиків. У 1018 р. Святополк захопив Київ, та взимку 1018-1019 рр. Ярослав вибив його з міста і той утік до печенігів. Навесні 1019 р. Святополк напав на

Русь разом із печенізькою ордою. **Ярослав** вийшов переможцем з цієї битви. Він розумів згубність для Русі міжкнязівських чвар. Тому домовився з братом Мстиславом, що княжив у Чернігові, про розподіл сфер впливу в Південній Русі, а племінника Брючислава силою змусив до покори, проте залишив тому Полоцьке князівство. Ярослав доклав багато зусиль до відновлення централізованої держави, що послабилася під час міжусобної війни нащадків Володимира й вторгнень печенігів. Він продовжив діяльність батька щодо фортифікування південних рубежів держави.

У Ярослава, як і в його попередників, головним напрямком зовнішньої політики був південний. Київська Русь мала жваві дипломатичні відносини з Германською імперією.

1048 р. король Франції Генріх I посватався до дочки Ярослава Анни. Шлюб був укладений, ймовірно, в 1049р. Інша дочка Ярослава – Єлизавета стала дружиною норвезького короля Гаральда Суворого, а ще одна – Анастасія побралася з угорським королем Андрієм I. Все це принесло великий міжнародний авторитет Давньоруській державі.

Приділяючи щільну увагу зовнішній політиці, Ярослав не забув і про внутрішні справи. Князь доклав багато зусиль для створення нових і розбудови існуючих міст, насамперед Києва.

Головним храмом держави, її найбільш урочистою та високохудожньою спорудою став Софійський собор, збудований у 20-30 рр. XI ст.

У часи князювання Ярослава завершилось будівництво Давньоруської держави. Було остаточно зламано місцевий сепаратизм, стабілізувалися державна територія й кордони, вдосконалився державний апарат. Полюддя все більше замінювалось м'якшими, передовішими формами данини, що відповідало прогресуючій феодалізації суспільства. Приблизно у 1037 р. князь виступив ініціатором проведення кодифікаційних робіт у Києві, завдяки чому з'явився перший писемний збірник норм давньоруського права "Руська правда". В роки правління Ярослава інтенсивно розвивалися землеробство і скотарство, ремесла і промисли, значно поживилася внутрішня й міжнародна торгівля.

З ім'ям Ярослава пов'язаний і розквіт давньоруської культури, насамперед книжності. Навколо Ярослава склався гурток з представників давньоруської інтелектуальної еліти.

За Ярослава Володимировича Київська Русь сягнула zenіту свого розквіту й могутності, ставши в ряд з головними країнами середньовічного світу: Візантією та Германською імперією. Та його сини не змогли підтримати державу на тому рівні, на який вона піднеслася за їхніх діда й батька.

Незадовго до смерті Ярослав спробував розв'язати проблему, яка терзала його і його батька Володимира, а саме: як запобігти **міжусобній боротьбі** за київський престол, що, як правило, спалахувала після смерті князя між його синами. У розподілі земель і політичної влади він застосував принцип старшинства в межах родини. За старшим сином **Ізяславом** Ярослав закріплював Київ і Новгород із навколишніми територіями; другому, **Святославу**, віддавав Чернігів, третьому, **Всеволоду**, — Переяслав; четвертому, **Вячеславу**, — Смоленськ, а молодшому, **Ігорю**, — ВолодимирВолинський. Щойно в якомусь із цих князівств звільнявся престол, кожний брат, за задумом Ярослава, сходив на щабель вище, доки кожний по черзі не досягав вершини всієї системи — київського престолу. Надаючи у такий спосіб кожному синові можливість правити в Києві, Ярослав сподівався уникнути запеклих сімейних чвар, у які він колись був утягнутий. Хоча деякий час система ротації влади діяла переважно завдяки співробітництву між трьома найстаршими синами — Ізяславом, Святославом і Всеволодом, незабаром вона зіткнулася з рядом перешкод. Найсерйознішою була та, що ідея ротації влади суперечила іншому глибоко вкоріненому принципу — спадкоємства від батька до сина.

Сини деяких померлих князів стали домагатися права зайняти місце своїх батьків і не бажали поступатися перед дядьками. Внаслідок цього характерною рисою поярославової

доби стали запеклі сутички між племінниками й дядьками. До того ж із збільшенням числа князів чвари все більше розгорялися. На додаток до зростаючих соціальних суперечок, у 1068 р. кияни, незадоволені правлінням Ізяслава, вигнали його, посадивши натомість його племінника Всеслава. І хоча за допомогою поляків Ізяслав повернувся й приборкав повстанців, **події 1068 р. стали віхою в історії**, ознаменувавши собою першу документально засвідчену «революцію» на українській землі. До того ж над українськими кордонами знову нависла давня загроза зі степу, щоб цього разу довго терзати Русь. **Кочові племена половців** (куманів), могутніших за печенігів, учинили ряд нападів, небезпечно близько підходячи до Києва і унеможливаючи рух торговельних караванів по Дніпру. Вина за деякі з цих наскоків лежала на самих князях.

Неспроможні власним коштом зібрати достатньо сильне військо, чимало молодих князів, позбавлених права спадкоємства в системі ротації влади (їх називали ізгоями), в боротьбі з суперниками кликали собі на підмогу половців.

Володимир Мономах (1113—1125).

Усе ж, незважаючи ні на що, Русь змогла знайти в собі сили подолати смуту. На арену виходить новий видатний діяч — Володимир Мономах, син великого князя Всеволода (титул великих князів київські правителі присвоїли собі у XI ст.). Ще до того як зійти на великокняжий престол, він відіграв визначну роль у відновленні порядку в країні. Мономах став одним із організаторів зустрічі найвпливовіших князів у Любечі під Києвом у 1097 р., що шукали, хоч і безуспішно, можливості припинити братовбивчі конфлікти, пропонуючи запровадити в більшості князівств систему спадкового престолонаслідування. Проте ніякого компромісу не вдалося досягти щодо самого Києва, котрий так і лишався яблуком розбрату. Гучну славу й популярність завоювали Володимирові Мономаху його переможні походи на половців. Переказують, ніби Мономах 83 рази, об'єднавши сили з іншими князями й мобілізувавши населення, виступав проти них і знищив 200 половецьких вождів.

Особливо вдалими були походи 1103, 1107 та 1111 рр. Вони стали найславетнішими сторінками у тривалій боротьбі Києва зі степовими кочовиками. Свідченням популярності Володимира Мономаха було те, що після смерті його батька кияни повстали, вимагаючи, щоб Мономах зайняв великокняжий престол, хоч він і не був безпосереднім спадкоємцем. І лише коли 60-річний Мономах дав згоду стати великим князем, повстання припинилося. Силою свого величезного авторитету новому правителю вдалося об'єднати більшість розпорошених руських земель. З тих пір уже ніколи на Русі не пануватимуть такі єдність і згода, як за Мономаха. Його також турбували зростаючі соціальні протиріччя серед підданих. Відновивши порядок у розколотому повстанням Києві, він завоював собі підтримку бояр та багатих купців. Він дослухався до скарг нижчих верств, систематизувавши у своєму *правовому кодексі* їхні права та обов'язки, завдяки чому ще більше зросла його популярність у народі. Свідченням того, наскільки серйозно сприймав Мономах суспільні проблеми, є слова поради, з якими він звернувся до синів незадовго до смерті: «А над усе не забувайте убогих... і не давайте сильним погубити людину... Також і бідного смерда, і вбогу вдовицю не давав я сильним обидити».

Синові Володимира Мономаха **Мстиславові** все ж удалося тримати вкупі руські землі та зберігати владу над дедалі більшим числом князів. Але він був останнім київським правителем, якому це було під силу. Його смерть у 1132 р. позначила кінець історичної доби, в якій Київ відігравав роль основного центру руських земель, і поклала початок періодові політичної роздробленості.

Заклучення

Київська Русь була могутньою державою середньовічної Європи, яка відіграла велику роль як в історії східнослов'янських народів так і в світовій історії. Утворення великої і сильної Давньоруської держави сприяло суспільно-економічному, політичному і культурному розвитку східних слов'ян, значно посилювало їх у боротьбі з зовнішніми ворогами.

Економічна та військова могутність, активні виступи на міжнародній арені висунули її в число провідних країн середньовічного світу. Успішно відбиваючи напади степових кочівників, Русь відіграла роль щита, який прикрив західно-європейську цивілізацію зі сходу. Стародавня Русь мала великий авторитет і вплив на міжнародній арені і її втручання в той чи інший конфлікт було досить, щоб стримати його.

Київська Русь мала високий рівень економічного розвитку. Високопродуктивними були землеробство і скотарство, ремесла і промисли, а енергійні й багаті руські купці були відомі мало не в усьому тогочасному світі. Руські люди створили багато духовну і матеріальну культуру.

Традиції Київської Русі виявилися настільки живучими й міцними, що дійшли до наших днів, здобувши нове життя в матеріальній і духовній культурі українців, росіян і білорусів.

